

kebispens sidste tid“ to andre steder i sin kirkehistorie. Det første sted med henvisning til Rimbart, hvor Adam oplyser, at den karolingiske kejser Karl den Tykke blev afsat „i ærkebispens sidste tid“. ¹³ Afsættelsen fandt sted i november 887, mens Rimbart døde juni 888. Her dækker angivelsen over en periode på lidt over et halvt år. Det andet sted fortæller Adam, at han kom til Bremen „i ærkebispens sidste tid“. ¹⁴ Ærkebispens var Adalbert, der døde marts 1072. Adam angiver imidlertid også i kirkehistorien, at ankomsten til Bremen skete i ærkebispens 24. år i embedet, dvs. mellem maj 1066 og april 1067. ¹⁵ Udtrykket „i ærkebispens sidste tid“ anvendes således her om en periode på omkring seks år. Eftersom Adalbert endvidere var ærkebisp 20 år længere end Adalbert og sandsynligvis også blev ældre end Adalbert, kan vi ikke tilskrive Adams angivelse af Haralds død en større præcision end minimum ca. 6-7 år. ¹⁶ Ordvalget kan derfor ligeså vel understøtte en datering af Haralds død til ca. 980 som til ca. 987. Det må følgelig overvejes, om korsmønterne i stedet for skal tilskrives Svend Tveskæg. I så fald kan mønterne måske forklares som Svends udstedelse af betaling til stormændene for deres hjælp i oprøret imod Harald.

Samlet set er Moesgaards studie et vigtigt og informativt bidrag til Danmarks og Sydskandinaviens mønt- og økonomihistorie i den tidlige middelalder, og bogen er følgelig af interesse for enhver, der arbejder med periodens mønter og møntbrug. Bogen er rig på numismatiske detaljer, der ikke alle kan præsenteres her, hvor alene udvalgte hovedpointer er fremdraget og diskuteret.

Lasse Sonne

| KARIN KRYGER (RED.): *Danske Kongegrave*, I-III, Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker på Museum Tusulanums Forlag, København 2014, 447 + 381 + 367 s., 1.150 kr.

I dette værk gennemgås hver konge- og dronningegrav fra Gorm og Thyre til Frederik 9. og Ingrid omhyggeligt med fuldt noteapparat til hver artikel. Dertil kommer bidrag om de væsentligste gravkirker og -kapeller. Bind 3 afsluttes med samlet kildefortegnelse, litteraturliste samt sted- og navnerregister. En oversigt over gravmælets typologi og dets elementer (gravhøj, mausoleum, katafalk, epitaf, stele, graval-

¹³ Adam: *Gesta Hammaburgensis*, udg. Schmeidler, I.40, s. 43-44.

¹⁴ Smst., III.54, s. 198-99.

¹⁵ Smst., III.4, s. 146. H. Janson: *Templum nobilissimum*, Göteborg 1998, s. 32.

¹⁶ *Lexikon des Mittelalters* bd. 1, München & Zürich 1980, s.v. *Adalbert* (9.), *Adalbert*.

ter, kapel, sarkofag, kenotaf, pillegrav, tumba etc.) ville have været nyttig. Forfatterkollegiet udgøres af især kunsthistorikere og historikere, mange med en tilknytning til Nationalmuseet og Danmarks Kirker, hvis systematiske tilgang til stoffet synes at have været et af forbillederne, samtidig med at man har undgået den alt for tørre leksikalske prosa.

Bind 1 indledes af Jens Fleischer, hvem værket også er tilegnet, med en kronologisk gennemgang af danske kongegrave i et europæisk eller et eurasisk perspektiv. Den er skrevet med Fleischers vanlige lærdom og udsyn. Det er interessant at iagttage, at netop i den overgangsfase, som en konges død og begravelse er, fastholdes traditionen og kontinuiteten. Fleischer peger på ideen om „The King's two Bodies“ (Kantorowicz) som grundlæggende for forståelsen af gravlæggelsen mellem brud og kontinuitet.

I betragtning af, at dronning Margrethe 2. har skrevet forordet, er det ikke overraskende, at værket følger den i Danmark kanoniserede kongerække, der også omfatter Margrethe (‐den Første‐). Hendes gravmæle er måske det mest majestætiske af alle. Formelt set var hun dog blot norsk enkedronning og formynder for to tronarvinger. Men også ikke-konger har efterladt sig majestætiske gravmæler. Filmkongen Ole Olsens spektakulære grav på Esterhøj i Odsherred er et godt eksempel. Nok mere relevant for dette værk er spørgsmålet, på hvilken måde en *rex* adskiller sig fra f.eks. en *dux*? Havde gottorperne på et tidspunkt opnået status af regerende fyrsteslægt og hører dennes grave i givet fald med i et værk som dette?

Spørgsmålet om kongegravens funktion er et af de væsentligste at stille sig i anledning af et værk som dette. Mange af bidragsyderne forholder sig til dette spørgsmål implicit eller eksplicit, men ikke særlig systematisk. Det er indlysende, at en kongegrav har politiske implikationer alene af den grund, at udløbet af langt de fleste kongers regeringstid er sammenfaldende med deres død. Heraf kan man udlede spørgsmålet: Er der tale om en kongegrav, hvis den begravede ikke var konge ved sin død – f.eks. Erik af Pommern eller Christian 2.? Ude på de mindre decimaler gælder det jo også Christian 10., der ved sin død foruden at være dansk konge tillige var forhenværende islandsk konge. I de tilfælde, da kongegraven er blevet forberedt af kongen selv, kan den ses som udtryk for kongens selvbillede og som et redskab til aktiv eftermælepleje. Det gælder f.eks. Christian 4.s – ganske vist forliste – planer om et storslået gravmæle, og det gælder i øvrigt også Margrethe 2.s planer for regentparrets gravminde – et kenotaf – i Skt. Birgittes Kapel i Roskilde Domkirke, der ikke omtales i dette værk. I andre tilfælde er gravmælet udformet af de efterladte, og det har antagelig tjent til legitimering af den nye herskers magt, der er afledt af af-

dødes, idet magten antages at tilhøre dynastiet repræsenteret af dets nulevende medlemmer.

Det er denne betragtning, der ligger bag den fremherskende tolkning af anlægget i Jelling. Harald Blåtand satte en runesten, der rummer den karakteristiske formel „A satte denne sten efter B“, og som i denne sammenhæng nærmest kan fortolkes som en offentlig tinglysning af et magt- eller i det mindste generationsskifte (eller som et forsøg på at give de samtidige indtryk af samme). Dernæst, formodes det, har Harald flyttet sin far fra den hedenske gravhøj og givet ham en kristen begravelse i en kirke. Motivanalysen af Haralds formodede handlinger bygger på den teori, at kongegraven har den funktion at befæste den dynastiske kontinuitet og i dette tilfælde også den nye konges religionsskifte. I sit afsnit om Gorm og Thyre er Niels Lund temmelig skeptisk over for ønsket om på denne måde at knytte en række arkæologiske iagttagelser fra Jelling sammen til en teori om Gorm og Harald.

Translationer (overførsler, flytninger) kendes fra middelalderen, men om motiverne bag dem må der stadig kun formodes. I sit afsnit om Valdemar 4. Atterdag grupperer Birgitte Bøggild Johansen dronning Margrethes overførsel af faderen fra Vordingborg til Sorø som en af „Margrethes erindringspolitiske aktiviteter“ med henblik på „at konsolidere sin og sønnens magt gennem opgradering af Christofferlinjens slægtsmausoleum i Sorø“, og hævder, at disse handlinger skal ses „på baggrund“ af det mecklenborgske arvekrav.

Poul Grønder Hansen tolker Margrethes egen posthume overflyttelse fra Sorø til Roskilde i 1413 som udtryk for et ønske om at lægge afstand til Sorø, „der kunne opfattes som en udpræget dansk, kongelig gravkirke“, og om at give Roskilde Domkirke „en ny rolle som unionskongernes gravkirke“. Med et sideblik til Bøggild Johansens antagelse kan man vel også sige, at eftersom kongen – Erik af Pommern – var mecklenborger, var det et logisk skridt at gøre Margrethes erindringspolitiske tiltag ugjort. Hvorvidt denne betragtning kan gøres gældende, må blandt andet afhænge af, hvor afhængig kong Erik var af den legitimitet, som udgik fra hans adoptivmors og farmors (søstre Margrethe og Ingeborg) slægt.

Det seneste eksempel på en translation med politiske implikationer er ikke med i bogen. Det var flytningen af enkezarina Maria Feodorovnas kiste i 2006 fra Roskilde til Sankt Petersborg. Den kaldtes officielt en genbegravelse, selv om man kristeligt betragtet kun kan begrave en gang. Den var efter alt at dømme et middel til at mildne den på dette tidspunkt iskolde, diplomatiske luft mellem Rusland og Danmark. Som et tilstræbt traditionelt, men til lejligheden opfundet ritual var det meget effektivt.

Det er klart, at med over 25 bidragydere til et værk og med et kronologisk omfang på næsten præcis tusind år er det vanskeligt at opnå fuldstændig ensartethed i bidragenes form, omfang og indhold. Mange bidrag kunne fremhæves for deres kvaliteter. Eksemplarisk for de redaktionelle linjer er redaktørens eget bredt kulturhistorisk anlagte bidrag om Frederik 5. Karin Kryger betragter kongens død og begravelse som en proces, der strakte sig fra dødslejet over castrum doloris og selve ligbegængelsen til den endelige overflytning af kongens kiste den 13. september 1825 til Wiedewelts mesterværk af en sarkofag i det af C.F. Hansen færdiggjorte begravelseskapel i Roskilde.

Der ligger et imponerende redaktionsarbejde bag dette værk, som begyndte i 1992 og som ifølge udgiverens forord „først har kunnet fuldføres efter betydelige udfordringer i løbet af de mange år“. Med så mange forskellige bidragydere og et forlag, der er kendt for ikke at forhaste sig, kan enhver forestille sig disse udfordringer. Redaktion og forlag har stor ære af resultatet. Værket er rigt illustreret i godt farvetryk på halvmat papir og i en klassisk grafisk opsætning. De tre bind er allerede placeret *griffbereit* i denne anmelders egen håndbogssamling.

Jes Fabricius Møller

| STEINAR IMSSEN: *Da reformationen kom til Norge*, Cappelen Damm Akademisk, Oslo 2016, 210 s., NOK 329.

Den norske reformation var en variation over den danske og så alligevel ikke helt. For selvom det var Christian 3., der i midten af 1530'erne introducerede en luthersk fyrstereformation i sine to riger, forløb udviklingen i Danmark og Norge ikke ad helt parallelle spor. Netop reformationen i Norge er emnet for den norske historiker Steinar Imsens bog *Da reformationen kom til Norge*.

Den bærende hovedpointe er, at eksistensen af „kirken“ som sådan ophørte ved reformationen: Den blev et aspekt ved staten. Denne opfattelse hviler på, at to andre middelalderlige magtfaktorer (kirken og med tiden også adelen) blev kørt ud på et sidespor ved reformationen, og magten samledes i kongens hænder. Imsen, der trækker på den tyske konfessionaliseringsforskning, advokerer derfor også for „den lange reformation“, der for Danmark-Norges vedkommende først var forbi ved enevældens indførelse i 1600-tallets midte. Forankringen i denne teori har klart nok betydning for materialevalget, der er domineret af juridiske kilder og forfatterens stats- og retshistoriske ståsted.

Efter bogens indledende kapitel, der diskuterer forskningshistoriske og metodiske aspekter, følger et kort kapitel om indførelsen af re-